

ђу онога што каже и онога што му је намера да његови ставови значе“; 2. „Савез неће дуго преживети иронију створену између појаве и стварности“; 3. „Савез не може дуго да надживи разлику између онога што говори на својим коминикеима и онога што ради у свету као целини“. (стр. 218-221).

Аутор, може се закључити из целине књиге, није потпуно песимистичан по питању опстанка Западног савеза. Он сматра да можда обе стране и Америка и Европа у свом будућем одношењу требало више да своје везе заснивају на интересима него на заједничким вредностима, јер како он каже: „укратко, ако су вредности проузроковале рођење Западног савеза 1949. године, када је био суочен са колективном претњом од комунизма, покушај Европске уније и Сједињених Држава да после 1989. године изведу различите међународне норме, прети да их раздвоји“ (стр. 10).

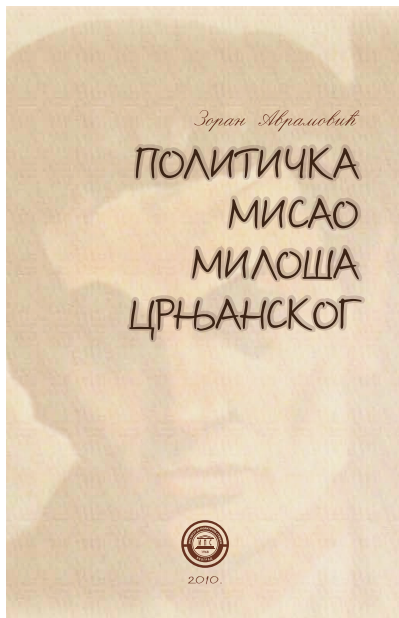

УДК 821.163.41.09 Crnjanski
М.:32(4)“19”(049.3)

Слађана Младеновић

*Институт за политичке
студије, Београд*

**ПОЛИТИЧКА МИСАО
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ**

Зоран Аврамовић, Политичка мисао Милоша Црњанског, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

Српски писци од почетка XIX века се, поред своје основе делатности, паралелно баве и политиком. Од Доситеја и Вука, до данашњих дана, књижевници свих жанрова су изражавали своје политичке ставове. Сустрет писаца и политике се одвијао на три основна нивоа. Најпре, може се говорити о личном

и групном ангажману књижевника, затим на нивоу семантизације политике у њиховим делима, а можемо говорити и о „политичком читању“, тј. утицају књижевних дела или политичких ставова књижевника у јавном животу. Право књижевника да учествује у политичким пословима заједнице је неспорно, јер је гарантовано свим грађанима. Са друге стране, потребно је узети у обзир феномен малих култура, у којима интелигенција преузима важне јавне послове. Друга парадигма је нарочито занимљива у случају Србије, у којој уплив књижевника у политику не престаје након формирања основних институција државе. Српска политичка култура је особена, јер је заснована на наслеђу борбе за слободу, што се може узети као једно од објашњења за литераризацију политике.

Овај увод проф. др Зорана Аврамовића, нужан је као објашњење за тему којом се бавио у својој књизи „Политичка мисао Милоша Црњанског“. Наиме, аутор у уводу наглашава да се два писца посебно издвајају по свом књижевном ангажману у XX веку. До Другог светског рата то је био Милош Црњански, а након Другог светског рата Добрица Ћосић. Аутор се одлучио на представљање политичке мисли Милоша Црњанског у периоду након Првог светског рата, јер сматра да мисао књи-

жевника помаже осветљавању појмова и појава које одсликавају друштвену и политичку стварност времена у коме су живели.

Књига је подељена на два основна дела. У првом делу, названом *Разумевање политичке стварности*, аутор је објаснио зашто је политика привлачила Црњанског, какво је било његово разумевање политике и политичких гледишта, али и изнео запажања Црњанског о питању Европе, бића српског народа, Краљевине Југославије и њеног односа са суседним државама. За разумевање ставова Милоша Црњанског значајно је и поглавље у коме аутор разматра портрете српских политичара и дипломата које је Црњански оставио.

Други део књиге, назван *Политичко мишљење*, представља покушај аутора да на основу текстова Црњанског подробније опише његове ставове о држави, нацији, монархизму, либерализму, демократији, марксизму и комунизму, историји и пацифизму.

Важно је запазити да аутор на почетку сваког поглавља излаже теоријске постулате и објашњења везана за тему којом се то поглавље бави, да често покушава да сврста Црњанског и његову мисао у одређени теоријски оквир, али и да истакне његову оригиналност у схватањима.

Црњански показује своје интересовање за политику од 1923. године, када је већ био афирмисани књижевник. Аутор наглашава да Црњански није био партијски човек, нити је имао спољашњу мотивацију за политички рад – сјај, славољубивост, материјалну добит и власт, већ његове мотиве приписује личним животним искуствима. Према мишљењу аутора, покретач мисли Црњанског је морала бити несигурност индивидуалног постојања (због учешћа у Првом светском рату, и емиграције након Другог), али и неизвесни живот националне заједнице (стр. 13). Његово образовање, интелектуалне способности и редак дар запажања су га навели да прихвати изазов који је политика постављала пред сваког интелектуалца – да делује у јавном животу заједнице. Политика је за Црњанског представљала борбу за власт, али и за опште интересе заједнице, а сматрао је да одговоран појединац не треба да стоји по страни.

Како је Црњански деловао у јавном животу? Аутор је сврстао предмете његовог интересовања и повода за писање у три групе. У унутрашњој политици Црњански се бавио националним и државним проблемима Краљевине Југославије, на идеолошком плану развоја Европе Црњански критикује комунистичку идеологију, а на међуна-

родној сцени покушава да уочи намере водећих политичара, нарочито према Југославији.

Осећај одговорности који је Црњански поседовао се не може одвојити од његових интелектуалних, емоционалних и етичких особина. Аутор најпре наглашава да је Црњански био искрен, поседовао је неопходни морални интегритет, али и отвореност у мишљењу (стр. 15-16).

Разумевање политике, што је тема другог поглавља, је особено. Политичка мисао Црњанског укључује формулисање апологетских судова, али и критику лоше праксе у Краљевини Југославији. Текстови Црњанског представљају одраз његовог политичког запажања, личног искуства и коришћења библиографских извора. Оцене које је он давао су варирале од објективних до емотивних, јер га је одликовала велика психичка енергија. Аутор се подробно бавио и начином на који је Црњански разумевао политику. „Црњански је политику разумевао као ненасилну јавну делатност која брани или напада неки систем партикуларних вредности.“ (стр. 23) Иако је Црњански критиковао насиље као средство политичке борбе, сматрао је да је употреба физичке силе оправдана када је у питању национална борба за слободу. Како аутор наглашава и касније, Црњански је водио

рачуна о терминологији коју употребљава – постоје противници или супарници, а не непријатељи (стр. 24). Аутор у овој фази разматрања, наводи основна схватања Црњанског о политичким партијама, политици као јавном животу и изборима, као и разликовању државе и политике. Аутор такође износи оцену коју се често понавља у књизи – искази Црњанског често нису били довољно конзистентни и кохерентни, и он често није довољно развијао своју основну мисао.

Та констатација аутора је веома важна за други део овог поглавља, који се бави односом Милоша Црњанског према фашизму. У току XX века, како примећује аутор, противника је било најлакше идеолошки и етички дисквалификовати тиме што ће му бити приписан фашизам. Та судбина је задесила и Милоша Црњанског, због чега је аутор сматрао нужним да истражи те наводе. На почетку аутор констатује да је фашизам који је Црњански наводно пропагирао у својим делима представљао пропаганду међуратних комуниста (стр. 30). Црњански је упућивао критику комунистичком радикализму и нихилизму, због чега се аутор касније концентрише на проучавање излагања Црњанског о фашизму и компаративну анализу његових текстова и фашистичких идеја. Иако је напоменуо да се неки консти-

тутивни елементи ових режима могу наћи код Црњанског, аутор закључује да се за Црњанског може рећи да је био најближи конзервативном историзму. Међутим, аутор је указао да је по неким питањима Црњански био и веома модеран, нарочито у питањима која су се тичала права жена, односа између генерација и романтичарских тежњи у Немачкој након Првог светског рата. Због тога аутор наглашава претпоставке које су неопходне за разумевање политике у текстовима Црњанског. То су: психолошка структура његове личности, његов службени положај у дипломатском апарату и иманентна обележја феномена политике као прагматичног подручја живота (стр. 46). Аутор нас упућује да приликом читања текстова Црњанског правимо разлику између његовог властитог гледишта и излагања фактографске грађе, а нарочито да обратимо пажњу на текстове кроз које провејава доминација државног интереса (стр. 40). У политичкој мисли Црњанског се преплићу разум, страст, интерес и воља. Међутим, аутор подвлачи да Црњански не одбацује темељне вредности политичких права и слобода али их функционализује, односно прилагођава их контексту и државном разлогу.

У Европи између два рата могу се наћи противречности какве се не памте у људској историји. Аутор зато претен-

дује да реконструише схватање политичких идеја и концепције држава у којима је Црњански боравио, начин разумевања догађаја којима је присуствовао и угао из кога је осветљавао главне европске политичке актере (стр. 52).

Црњански је у том периоду био у дипломатским представништвима у Берлину и Риму, а уз то је често путовао, у Шпанију (као извештач за време грађанског рата), и у земље Северне Европе. Међу најзанимљивије ставове Црњанског сврставају се ставови о национал-социјализму у Немачкој. Приликом полемике са страном штампом, која према мишљењу Црњанског није разумела да је немачка спољна политика окренута миру, Црњански је испољио велику заблуду, која указује да се превише ослањао на значне ставове. При том је изостала опрезност и критички однос, који му иначе није мањакао (стр. 73). Такође, инсистирање да Хитлерова лична власт представља гаранцију мира, аутор тумачи потребама дипломатске службе у којој је Црњански радио. То се нарочито испољава за време његовог службовања у Риму, када Црњански упућује комплименте Италији и њеној штампи, што аутор приписује вероватној суфлажи од стране председника југословенске владе Милана Стојадиновића (стр. 92).

Једна од најважнијих тема којом се Црњански бавио, било је питање српства. Аутор је овој теми посветио посебно поглавље. Темељне институције које је Црњански проучавао биле су држава и црква. У оквиру проучавања државе, Црњански је пошао од српске средњовековне државе и Стефана Немање. Парадигму коју је том приликом успоставио – реконструисање државе по моделу унутрашњих и спољашњих непријатеља и династичко право као извор политичке власти, Црњански је користио и у разматрању друштвених и политичких питања у Краљевини Југославији (стр. 102). Иако је цркви приписивао улогу чувара духовне снаге српства кроз векове, Црњански је том схватању супротстављао живот у цркви који је непосредно био у прилици да види. Због психолошке потребе да сачува углед и моћ историјских темеља српског народа, он је прећуткивао чињенице или је локализовао проблеме. Аутор нам скреће пажњу на чињеницу да је код Црњанског очигледан занос када пише о бићу српског народа, али се разлике уочавају кад описује неку конкретну ситуацију (стр. 121).

Прилагођавање чињеница тренутним околностима и потребама код Црњанског је уочљиво и у ставовима о српским политичарима и дипломатама. Имајући у виду његов положај

нижег чиновника у спољно-политичком апарату, аутор поставља питање да ли мемоари Црњанског имају било какву вредност, и износи свој став да та вредност није велика са становишта историје дипломатије, али су мемоари важни са становишта целокупне дипломатске реалности (стр. 125). Полазна претпоставка Црњанског је да су за „наше несреће“ одговорни краљевски посланици (стр. 134). Веродостојност извора које је Црњански користио је упитна, јер се често о личностима о којима је писао распитивао код својих познаника и прихватао је посредне судове о људима. Приликом упућивања критике, Црњански је апстраховао делатност амбасадора од међународних констелација. Занимљиво је да чак и када је писао са временске дистанце, није могао да се ослободи психолошких и идеолошких фактора, мада аутор запажа је у тим ситуацијама удео појмовног мишљења знатно израженији (стр. 142).

Већ у наредном поглављу аутор покушава да нам приближи схватања Црњанског о Краљевини Југославији, нарочито о начину настанка заједничке државе. Док је са једне стране тврдио да главну заслугу треба приписати српској војсци, с друге стране је сматрао да је до уједињења дошло због нагона за јединством, или због исто-

ријске нужности. У покушају објашњења настанка заједничке државе, Црњански је, према суду аутора, комбиновао детерминистичке и волунтаристичке концепције друштвених кретања, али на изразито некохерентан начин (стр. 156).

Црњански је био убеђени централиста. Сматрао је да је то лек против јавашлука и моралне аномije друштва. Поред тога што је аутор идентификовао мотиве Црњанског за антифедералистичке ставове, наводи и речи самог Црњанског да су његова политичка осећања неискорењива (стр. 166).

Црњански нарочиту пажњу посвећује односима Краљевине Југославије са суседним државама, јер у неким од њих види претњу за опстанак своје државе, пре свега у Италији, Мађарској и Аустрији. Приликом давања својих оцена о Мађарској и Аустрији, Црњански је користио методе негативне аналогije и позитивног примера, односно упоређивао је однос ових држава према Југославији са односом њених ранијих непријатеља. Црњански је разматрао и положај Мађара и Немаца у Војводини, али и однос Краљевине СХС са суседима. И једно и друго је било са аспекта *државног разлога*, при чему је прибегавао и вербалној агресији (стр. 190-191) да би одбранио своју државу. Црњански је сматрао да је најсветији задатак власти одбрана државне цели-

не. Из тога аутор закључује да је Црњански нову државу носио у срцу и сновима, и није могао да развије рационалан однос према ревизионистичким снагама (стр. 192).

Ауторове оцене ставова Црњанског о политичким појмовима у другом делу књиге заочињу ставовима о држави.

Црњански појмовно не разграничава државу и друштво. Настанак државе представља физичко остварење политичког идеала једног народа (стр. 193). Према мишљењу Црњанског, за стварање државе је потребан политички занос (који он види код Светог Саве, Карађорђа и краља Александра Карађорђевића), али и посебна способност народа. Постоје три међусобно неусаглашена чиниоца настанка државе: физичка сила народа, занос/идеје елите, тј. династије, и политичка воља народа.

Политичке расправе које су се водиле у време док је Црњански стварао су обележене непостојањем јасне границе нације, национализма, расе, словенства и народа, због чега аутор види потешкоће приликом покушаја да схватања Црњанског о нацији уклопи у теоријску класификацију. Црњански је био најближи етничким теоријама о заједничком пореклу, традицији и обичајима, али се уочавају и трагови психолошких теорија (заједничка историјска судбина) и елементи модерних политич-

ких концепција, при чему преовладавају концепције у складу са друштвеним околностима и психичким диспозицијама (стр. 199). Социјални основ националне идеологије су сељаштво и делови радништва, док је према грађанском слоју Црњански углавном гајио неповерење. Црњанском је политичка димензија националног питања представљала опсесију, јер је бранио југословенски државотворни национализам.

Поглавље о монархизму аутор почиње констатацијом да је Црњански посебно био привржен институцији монархије, не толико због личног искуства, колико због укорењености монархистичке традиције у политичкој пракси и свести српског народа, што аутор потврђује примерима из правне теорије (стр. 205). Црњански је доследно заступао гледишта о интегративној функцији монархије.

Појам политичког либерализма, предмет још једног поглавља, код Црњанског није био конзистентан, већ је то зависило од емпиријских ситуација. Код Црњанског се може наћи афирмативни став према либералним идејама, али и примери лоше праксе.

Са становишта елитистичке концепције, Црњански је изражавао скептичан став према демократији. Он није критиковао демократске услове, али није имао поверења у политичку способност широке масе људи.

У демократији је критиковао лошу праксу, али у неким текстовима афирмативно пише о могућностима демократије.

Црњански је био против марксистичке мисли, јер је марксизам заговарао материјалистички поглед на свет, коме је Црњански супротстављао „национални идеализам“ (стр. 223). Аутор ипак запажа да је Црњански био далеко од „бојовника крсташког типа“ (стр. 225). Он је пре свега био против рушења југословенске државе.

У поглављу насловљеном *Историја*, аутор излаже ставове Црњанског о схватању историје, могућностима истинског сазнања историјских догађаја, као и покретачима историјског кретања. За Црњанског су идеје те које представљају основу друштвеног живота и покретаче историјског кретања, што указује да је он имао идеалистичко онтолошко схватање (стр. 236). Иако у неким текстовима заступа детерминистичку концепцију историјског кретања, он доводи у питање еволуционистички ток историје, односно схвата да сама историјска промена не мора довести до напретка (стр. 237-238). Према мишљењу Црњанског, кључни историјски догађаји зависе од вођа. Када је реч о начину историјског сазнања, Црњански се претежно бавио дескрипцијом чињеница, а мање истраживањем каузалних односа (стр. 238). Стил и језик

његових историјских текстова су неуједначени, и често је писао у метафорама (стр. 241).

Црњански је био оригиналан у схватању улоге и значаја великих личности. Он је великом личношћу сматрао ону која је успела да оствари своју замисао, полазећи од претпоставке да је та личност у врху политичке структуре. Треба напоменути да је Црњански при том маргинализовао аксиолошку димензију остварења замисли. Аутор је на основу тога закључио да је Црњанског одушевљавао прагматични елемент политичког делања, а не аксиолошки. Међутим, када је разматрао делатност политичке личности свог времена, Црњански је укључивао вредносни критеријум (стр. 246-247).

Занимљиво је да своја разматрања аутор завршава ставовима Црњанског о рату и миру. Аутор покушава да разлучи у којој мери су на Црњанског утицале породичне васпитне норме и непосредно учешће у Првом светском рату. Црњански није бранио рат са моралног становишта као извор људских врлина, али је сматрао да је морална апологија рата дозвољена када рат представља средство за остваривање пожељних политичких вредности (стр. 253). Црњански је критиковао лажну пацифистичку пропаганду, јер је искреним пацифизмом сматрао убеђивање за мир економ-

ским разлозима (стр. 258). Он је исказивао приврженост вредностима мира. Његова некохерентност у ставовима о рату и миру има двојако извориште: висок степен зависности од простора, тренутка и прилика и спој телеолошког објашњења и свести о реалним страдањима уз уплив емотивне енергије (стр. 260). Аутор такође наводи идеолошки интерес одбране државног поретка (стр. 261).

Своју исцрпну студију о различитим аспектима политичке мисли Милоша Црњанског аутор закључује констатацијом да више улога у којима се Црњански у току свог живота налазио (професор историје, новинар, службеник, писац), указују на богатство стваралачких и радних способности. Аутор закључује да се више улога може обављати ако постоји развијена мотивација и ако

се следе унутрашњи циљеви и средства конкретних делатности. Као припадник слоја интелигенције, Црњански је показао особено разумевање времена у коме је живео. Његово делање представља индивидуалну појмовну реконструкцију политичке историје, али је и извор за нова научна истраживања. Код Црњанског су се јављале противречности, повишене политичке емоције, колебање између начела доследности и ситуације, што је било најупечатљивије у односу према српству и југословенству. Црњански је био државотворни мислилац у најдубљем смислу, али је бранио права појединаца и друштвених група. Иако је био одан националним вредностима, био је отворен за европска духовна, културна и политичка струјања.

